

TESTIMONIS EN ELS FRONTS DE GUERRA REPUBLICANS

INTRODUCCIÓ

Aquesta comunicació recull la memòria de tres testimonis de Mataró a diferents fronts republicans durant l'última Guerra Civil. Té interès per diversos motius: en primer lloc, per conèixer els moviments de l'exèrcit republicà i els diversos recorreguts que podia fer un soldat català dins el territori; en segon lloc, expressar les seves angoixes i incerteses davant el perill dels atacs enemics i, per últim, informar de com van ser maltractats i injustament castigats per defensar la legalitat de la República democràtica i de la Generalitat de Catalunya.

Són tres històries amb un final personal ben diferent. L'Emili Amorós, tot i passar les mil peripècies que l'han marcat per sempre més, va poder tornar i restaurar la seva vida, no li va ser fàcil, ja que fou castigat a camps de concentració i quan va tornar a casa seva se li va negar el treball, però després el va poder recuperar i va poder construir una família.

En Miquel Carretero no va tenir tanta sort, ja que en un bombardeig al front de Terol fou ferit a tot el costat esquerre del cos, va perdre un ull, el braç i la cama li van estar mutilats i, si amb això no n'hi hagués prou, fou castigat a penes de presó. Mai més va poder tornar a ser el que era, a més a més de deixar-hi la seva joventut, li va condicionar tot el futur per sempre més.

El cas de Josep Esteban encara fou més greu; després de la Guerra, el van considerar desaparegut i la família el va buscar fins que van trobar les seves restes enterrades en una fossa comuna de Guimats.

Són històries que ens il·lustren sobre la memòria de l'última guerra civil, des del punt de vista militar i, més concretament, de com era la vida al front republicà. Per aquesta raó, crec convenient donar unes premisses que enquadrin històricament la memòria dels testimonis. Com veurem, no totes les entrevistes s'han pogut fer de manera directa, ja que els dos últims protagonistes havien mort, però la memòria dels seus familiars i la seva sensibilitat envers el tema han aconseguit restaurar la memòria personal.

CONTEXT HISTÒRIC DEL RECLUTAMENT MILITAR DESPRÉS DEL COP D'ESTAT

El fracàs del cop d'estat militar del juliol de 1936 va donar pas a la Guerra Civil, que va ser fruit de la divisió de les forces armades i dels cossos i forces de seguretat de l'Estat. Davant aquest fet, el Govern de la República va dissoldre l'exèrcit regular per frenar les conseqüències del cop d'estat. A partir d'aquesta dissolució i amb la urgència de combatre l'enemic, a partir del 19 de juliol es van organitzar milícies de voluntaris armats per fer front als insurgents. Membres d'organitzacions obreres i populars del Front d'Esquerres s'organitzaren per participar al conflicte bèl·lic, tant a la rereguarda com en l'organització de la formació de voluntaris, per formar les milícies armades per anar al front de guerra. Les milícies de voluntaris eren conegudes, ja que havien funcionat altres vegades, sobretot, a les guerres civils del segle XIX.

Cada partit o sindicat va organitzar les seves pròpies milícies. S'agrupaven per columnes i s'estructuraven en centúries. Abans d'anar al front hi havia un temps d'instrucció militar, però en alguns casos i donada la urgència de fer arribar soldats als diversos fronts, aquest requisit no era del tot necessari. Tant és així, que molts voluntaris es van trobar directament al front de guerra.

El Govern de la Generalitat va intentar controlar les milícies a través d'un decret del 21 de juliol que creava les milícies ciutadanes i, al mateix temps, el Comitè Central de Milícies Antifeixistes, format per representants de tots els partits i sindicats del Front d'Esquerres. Aquesta forma no va tenir èxit, ja que el Govern de la Generalitat va perdre el comandament de l'exèrcit en estar controlat pels comitès i, de manera molt desigual, segons l'organització política que els comandava. Això va finalitzar el dia 1 d'octubre, quan es van dissoldre les milícies i es va crear l'Exèrcit Nacional de Catalunya, segons una ordre del 6 de desembre de 1936. Per altra banda, el Govern republicà també va crear l'Exèrcit popular. Tot i la propaganda d'un sol exèrcit per unificar les forces, hi va haver sectors que s'hi van resistir fins després dels Fets de Maig de 1937, quan va ser generalitzada la unificació en un sol exèrcit.

En el seu començament, les columnes de Catalunya van anar a lluitar contra els facciosos feixistes a l'Aragó, no van poder entrar a Saragossa, però van formar el Front d'Aragó, concretament el d'Osca i Terol. També van organitzar una expedició per alliberar Mallorca, Eivissa i Formentera, encapçalada per Albert Bayo i amb la participació del capità Manuel Uribarri, però van haver de retirar-se sense poder ocupar les Illes a causa de la forta pressió de l'exèrcit franquista. Alguns foren destinats al front de Madrid. La presència catalana a aquest front fou important, especialment la columna Durruti, comandada pel mateix líder anarquista. Al cap de poc que aquesta columna arribés a Madrid, Durruti trobava la mort i fou reemplaçat per Ricardo Sanz.

A Mataró, després del 19 de juliol, el nou poder revolucionari va controlar totes les armes i les va repartir a milicians de diversos pobles de la comarca. El

centre de milícies era l'antic Centre Catòlic i, posteriorment, es va desplaçar a Blanes. De Mataró sortiren diverses columnes de milicians; la primera va ser comandada pel capità Eduard Medrano i Rivas, després va sortir l'anomenada «capità Francisco López Gatell», mort arran dels Fets d'Octubre, tots van anar a la zona d'Aragó, concretament a Osca, on van tenir una activitat força destacada. També hi va haver la columna Malatesta, la centúria Taurons de la columna Jaume Graells, la columna Joaquim Maurín, columnes *Rojo y Negro* i la columna d'Alberto Bayo, que va anar a Mallorca. També hi va anar la columna *Tierra y Libertad* i la de Macià-Companys. En total, des de la ciutat, segons documents de l'Ajuntament de Mataró, a finals de 1938 es van allistar 4.821 joves al front, tot i que el diari *Llibertat* del 19 d'abril de 1938 parla d'una xifra d'entre cinc i sis mil homes.

Pensem que aquesta quantitat és excessiva, però podria ser que no hi estiguessin incloses les milícies de voluntaris que, segons Josep Xaubet, arriben a la xifra de 583 persones.¹ Tot i així, tampoc no acaben de concordar les xifres dels que són cridats per les diverses lleves i el total que informa el diari *Llibertat*. També és probable que els documents de l'Arxiu Municipal en aquest tema estiguin incomplets. Amb tot, pensem que és un bon nombre de ciutadans, tots ells mobilitzats per anar al front de guerra.

Arran de la nova organització des del Govern de la Generalitat, l'exèrcit s'estructurà en divisions formades per regiments i, aquest, organitzat en batallons, companyies i seccions. Aquesta nova estructura, la portà a terme el comandant Vicenç Guarnier des de la Conselleria de Defensa de la Generalitat de Catalunya. La nova organització tingué una transcendència definitiva en els fronts de guerra, tot i que es va implantar molt lentament. Així, al front de nord a sud, hi havia la Brigada Pirenaica, comandada per M. Bueno; la Divisió Ascaso –posteriorment 28a Divisió– comandada per G. Jover, de la CNT; la Divisió Lenin –després 29a

Divisió, dissolta després dels Fets de Maig— comandada pel major J. Rovira; la Divisió Carlos Marx —posteriorment 27a Divisió—, comandada pel major J. del Barrio, del PSUC; la Divisió Durruti —posteriorment 26a Divisió— comandada per R. Sanz, de la CNT; la Divisió Jovert —després 25a Divisió—, comandada pel major A. Ortiz i, finalment, la Brigada Macià-Companys —després 30a Divisió, comandada pel coronel J. Pérez Salas—.²

Tanmateix, a partir del desembre de 1936, amb la nova organització militar s'aniran cridant les diferents lleves, fins al 1938 amb la Lleva del Biberó, composta per nois de 17 i 18 anys, i a principis de gener de 1939 també foren cridats homes de 40 i 41 anys. Hi va haver soldats que es van passar a l'exèrcit facciós per motius polítics o personals, n'hi va haver que es van amagar i foren perseguits pel Servei d'Informació Militar (SIM). Tot i el nou exèrcit i les noves ordenances de reclutament, com sabem molt bé, això no va suposar guanyar la guerra.

Hi ha diverses batalles que, per la seva importància, han passat a la història com a més rellevants. La batalla de l'Ebre, el Segre i el Noguera, on van combatre molts mataronins, les batalles a la Noguera Pallaresa, les de la Terra Alta, la de Lleida, concretament, a la zona de Camarassa i Tremp, la de Terol i Osca. En totes, hi havia presència de combatents mataronins defensant la República i la Generalitat republicana. És en aquestes batalles quan, amb l'avenç de les tropes franquistes a les poblacions de Catalunya i l'ocupació militar, es declara l'estat de guerra i s'imposa un estat de terror, orientat a netejar-lo de separatistes, maçons i comunistes, amb l'objectiu de deixar clara la voluntat d'espanyolitzar Catalunya.

Després de la Batalla de l'Ebre i l'arribada al mar a Vinaròs la tardor de 1938, es va fer evident que l'exèrcit franquista tenia l'objectiu d'entrar a Catalunya. Conscients d'aquesta circumstància, el general republicà Vicente Rojo havia intentat planejar una ofensiva als fronts d'Extremadura i Andalusia per tal d'atraure parts de l'exèrcit franquista i distreure'ls de Catalunya. Tanmateix, l'ordre d'atacar Catalunya fou donada pel general Franco el 26 de novembre de 1938, però, a causa de les condicions meteorològiques, l'ofensiva no fou fins a dos dies abans del Nadal de 1938.

Tanmateix, una vegada ocupada Catalunya, es va imposar una repressió a partir dels consells militars franquistes, de sumaris totalment venjatius, lluny d'una justícia real. Però també s'ha pogut conèixer, a partir de les noves investigacions, que hi hagué un seguit d'assassinats comesos per les tropes franquistes de manera absolutament arbitrària, en el moment d'entrar a les poblacions ocupades. Gairebé en tots els casos, els responsables no foren jutjats ni sancionats. En aquesta mateixa mena d'assassinats, s'hi ha d'incloure les morts provocades per les tropes marroquines; tampoc no hem d'oblidar les provocades per les tropes republicanes en retirada. Finalment, s'ha de destacar que en aquesta fase comença a proliferar l'existència de fosses comunes al territori català, sobretot, al Segrià, a la zona de la Terra Alta i al Montsià.³

Les tres històries que avui narrem, són un petit exemple de la lluita al front antifeixista. Tant l'Emili com en Miquel van passar uns set anys lluitant al front, en camps de concentració, a les presons i quan arriben encara han de fer el servei militar. Tots ells s'autoanomenaven la «generació de la carmanyola», per les poques ocasions que havien pogut menjar en condicions normals.

MEMÒRIA HISTÒRICA

Emili Amorós i Ballester

Emili Amorós nasqué el 30 de novembre de 1918 a Mataró. Per motius familiars i de treball dels seus pares, als pocs anys anaren a viure a França; allà féu els estudis primaris, que acabà al col·legi de Santa Anna quan tornà el 1929.

Durant la Guerra Civil es va fer de la Creu Roja, ja que el seu pare era caporal d'aquesta institució des de feia molt de temps. Francesc Amorós i Perpinyà, quan va acabar la guerra, fou depurat del seu lloc de funcionari municipal.

De la Creu Roja, recorda que Trinitat Cruzate n'era el president i capità, a més de metge forense municipal. Joaquim Boter de Palau era un dels xofers de les ambulàncies. Té unes fotografies on es poden observar molts nois i noies que hi feien de voluntaris.

El centre de la Creu Roja era al carrer de Sant Josep, on ara hi ha l'Institut Municipal d'Acció Cultural, però abans havia estat al Camí Ral, aproximadament al costat de la residència Sant Marc. S'hi feien cursos d'infermeria i de practicant. Ell va obtenir el de practicant el 1937.

L'Emili ens explica que «el novembre de 1937 van cridar la meua lleva i vaig anar al front de Terol. Allà hi va haver uns combats fins que ens van haver de retirar per la forta ofensiva franquista. Vàrem anar a la serra d'Albarracín i després tornem a Terol, tot estava en funció dels avenços o retrocessos dels combats. L'abril de 1938 érem a Castelló, a Torreblanca, on no van poder aturar els militars franquistes i fórem rellevats, vam quedar solament catorze militars del meu batalló, ens van fer anar fins a Alacant i vàrem estar a la plaça de braus uns dies i després ens van enviar a Dènia, on ens vàrem refer; jo vaig passar a Sanitat a Santa Pola. Allí ens vàrem quedar fins que va acabar la guerra. La retirada, la vaig fer amb tres soldats de Mataró, Agustí Brú, Comerma i ? Voltà, aquest últim es va quedar».

Van fer el camí a peu fins al poble d'Oliva (València), en aquesta població van trobar una família que els va oferir menjar de manera desinteressada. Després van agafar un tren de càrrega, on van trobar soldats de marina, n'hi havia alguns de Mataró. Quan van arribar a l'estació de València, van baixar del tren i trobaren en Jaume Dormuà de Mataró que, com de costum, anava tot ben vestit. De

València van agafar un altre tren en direcció a Catalunya. Quan estaven a prop de Nules, van aparèixer un sergent i dos soldats franquistes. Aquests militars els van demanar la documentació i a ell, en particular, el feren baixar del tren l'últim de tots. Quan ja era fora del tren i apartat de tota l'altra gent, li ordenaren que es despullés, «jo estava ben segur que em tirarien un tret i quedaria mort, havia arribat la meua hora... no va ser així, tot va quedar en un fort ensurt».

Després els van fer presoners a tots i els van conduir a un camp de concentració a Montcofer (Castelló), que era a la platja, a l'estil dels de França, sense cap tipus de coberta, dormien sobre la sorra humida, amb fred i pluja. El menjar era pobre i escàs.

Un dia van venir a buscar el Dormuà. Va venir el seu pare amb un cotxe i ell es va acomiadar de nosaltres. L'Emili ens explica que «al cap de molts dies, veig una dona molt prima vestida de negre i amb cabells blancs coberts amb un mocador negre que va repartint trossos de pa». «Qui vol pa?» i els soldats anaven agafant pa entre les xarxes de filferro que els envoltaven. La dona va preguntar: «Que hi ha algun noi de Mataró?». Ell li contestà «Jo sóc de Mataró». Ella preguntà: «Que coneixes l'Emili Amorós?» i ell contestà «Sóc jo mateix». Encara que sembli inversemblant, era la seva mare. Quan l'Emili ens explica aquest episodi li cauen les llàgrimes, és molt dolorós pensar que no es van poder reconèixer a causa de l'estat físic tan malmès que tots dos patien.

L'espectacle de la gana i les mancances de tot tipus durant tant de temps, els havia desfigurat de tal manera que no es reconeixien. L'Emili explica que es va aprimar vint-i-cinc quilos, les faccions de la cara també havien canviat a causa dels sofriments i les penalitats de la guerra. La seva mare, a la rereguarda, també va passar molts patiments... Realment, la situació era tan tràgica que sobrepassava tot el que ens puguem imaginar.

Amb tot, la seva mare ja havia fet el possible per portar un aval —que li havia fet l'amo de can Bellavista, el bacallaner— i treure el seu fill del camp de concentració. Una vegada van haver arreglat els papers, l'Emili va fer un altre aval per treure els seus dos amics i, així, varen poder marxar del camp tots tres junts.

En tornar a Mataró, li van dir que s'havia de presentar a Terrassa, el centre militar on constava l'àrea de Mataró. Hi va haver d'anar dues vegades; amb unes cues llarguíssimes i quan era l'hora de plegar, encara que no li hagués tocat, li deien que tornés demà. Fins que li van dir que ja l'avisarien a casa seva. Els militars, una vegada acabada la guerra havien d'estar controlats, sobretot, els que després havien de fer el servei militar.

Quan va arribar a Mataró, després de passar totes les penalitats de la guerra, no va trobar feina enlloc. Abans, però, l'Emili treballava a l'adrogueria de ca l'Antich. Com que havia estat al front republicà, no el van voler acceptar de nou

i li van fer el pacte de la fam. Va haver d'anar a buscar llenya al bosc per vendre-la. Un dia, la seva germana li va dir que anés a viure a Canyamars amb ella per refer-se del seu estat malmès, i va anar a passar una temporada a Can Maltas. Els diumenges portava pa a la seva família de Mataró. En aquesta casa va conèixer la que havia de ser la seva esposa.

Al cap d'uns mesos, l'amo de l'adrogueria de ca l'Antich li va demanar el favor que tornés a treballar a la botiga durant un mes, ja que ell havia de ser fora; així va ser com es van tornar a refer les condicions laborals i d'amistat entre l'Emili i l'Antich. Va treballar-hi fins que va marxar al servei militar. Quan tornà del servei, s'incorporà de nou a l'adrogueria sense cap problema, negoci del qual, al cap dels anys, en va esdevenir el propietari (1955-1987) fins a la seva jubilació.

Poc temps després de venir de la guerra, el van avisar per fer el servei militar. Primer el van enviar a Orense, on feia les pràctiques i després el van destinar a La Godiña, província d'Orense, a prop de Portugal. Allí feia de guarda de frontera; tres mesos més tard fou destinat a Celanova, on hi havia un penal al costat del riu Tuí, on també feia de guarda. D'allà el van destinar a Albacete a formar un nou regiment. Amb això ja érem al 1942. El van manar a fer d'escolta d'un regiment de soldats a les illes Canàries i després tornà a Albacete. Un dia, un oficial demanà caporals que sabessin escriure i ell es va presentar; va ser quan va fer d'escrivent i fou secretari d'un tinent coronel que feia de jutge, del Jutjat Militar núm. 7 d'Albacete. En aquest lloc, s'hi va quedar fins que el van llicenciar, a finals de maig de 1944.

Quan va acabar el servei, es va casar amb Maria Coll de Can Maltas, després de cinc anys de prometatge, amb la qual va tenir dos fills. Professionalment, fou president del Gremi de Botiguers de Mataró i comarca en el sindicat vertical, la CNS. Com a president, el van destinar a ser *concejal*, tinent d'alcalde i ponent de Governació entre 1966 i 1974. Fou a partir de les eleccions, pel terç familiar. Entrà a l'Ajuntament, juntament amb Agustí Valdé i Joan Rey, quan el consistori era presidit per l'alcalde Pedro Crespo. Com a afició social, cal destacar que fou president dels Armats de Mataró entre 1955 i el 1966, presidència que va abandonar quan entrà de *concejal* a l'Ajuntament de Mataró.

Avui l'Emili viu rodejat del seu fill i la seva nora i està molt ben acompanyat i estimat per la seva família. Continua sent una persona activa i, com a tal, participa en el Consell de la Gent Gran de Memòria Històrica de la regidoria de la Gent Gran de l'Ajuntament de Mataró.⁴

Miquel Carretero i Gil

Aquesta entrevista no ha estat a un testimoni directe, ja que avui Miquel Carretero és mort. Tot i així, els seus familiars i, concretament, el seu nebot, és un acèrrim buscador de tot el que fa referència a l'experiència del seu oncle durant la Guerra Civil.

La història de Miquel Carretero és molt dramàtica, com tots els que van lluitar al front de guerra, però amb un agreujant, ja que quan estava lluitant al front del Terol fou greument ferit per un bombardeig enemic, en el qual va patir mutilacions greus al costat esquerre del seu cos: va perdre un ull i el braç i la cama li quedaren mutilats per sempre més. Aquest accident de guerra va determinar tot el seu futur, tant professional com emocional. Mai més va poder ser el que havia estat.

Miquel Carretero nasqué el 2 de juny de 1909 a Montijo (Badajoz) i va venir a Mataró amb la seva família quan tenia set anys d'edat. Vivia al carrer de Sant Benet i treballava de teixidor a la fàbrica d'Hiladuras de Ramon Masó. Des de 1923, com la majoria de teixidors de la ciutat, es va syndicar a la CNT.

Va viure tota la seva adolescència i joventut a la ciutat, on tenia els seus amics i les seves aficions. Quan hi va haver la sublevació militar no va participar en els aldarulls ni va anar a cremar esglésies. Tot i això, va tenir consciència de participar com a voluntari a la defensa de la República.

El desembre de 1936 marxà de voluntari al front amb la columna Ortiz, que operava al sud de l'Ebre, molt a prop d'Almonacid de la Cuba. Pertanyia a la Divisió Lluís Jover, 2n batalló; s'hi va estar fins al 2 de setembre de 1937, que el destinaren a Belchite i després a Puebla de Alarcón, sempre a primera línia de front. Al cap d'uns dies va tornar a Almonacid, va passar per Lagata i Oliete, fins que el 25 d'octubre de 1937 el destinaren al front de Calanda. Fou aquí on ascendí al càrrec de comissari polític per votació unànime del batalló.

Amb la formació del nou exèrcit popular l'any 1937, pertanyé a la 25a Divisió, 117 Brigada Mixta, 465, 1r batalló. El 27 de desembre de 1937 estava al front de Terol, concretament, al poble de Valdecedo, un dels fronts de guerra

Front de la Guerra Civil, probablement prop de Gandesa.
La majoria són treballadors del Forn del Vidre de Mataró.

més cruels i devastadors de la guerra. Aquí fou ferit en un bombardeig de l'exèrcit franquista i capturat per les forces enemigues el 18 de febrer de 1938. Al cap de cinc dies va ser interrogat. En la seva declaració diu que va marxar voluntari al front republicà, que va ser comissari polític per votació popular i relata tots els llocs on va lluitar. Li van preguntar per què no s'havia passat a les forces franquistes, ja que al front del Terol era molt fàcil, i els va contestar que les seves idees no li permetien disparar contra els seus companys republicans. Després d'aquestes manifestacions, els que li prenien declaració van tenir la certesa que era *rojo* de convenciment, segons una nota de la policia que consta a la seva declaració.

Els serveis d'investigació, a partir d'aquí cercaren informació al Govern Civil de Saragossa, on informaren que va ser traslladat en ambulància des del Tribunal de Justícia de Saragossa a la presó dels Escolapis de Bilbao, el dia 5 de setembre de 1938. Buscaren informació entre companys militars que havien lluitat amb ell i en localitzaren quatre, dos d'Aragó i dos de Girona. Un d'ells era capellà. Tots els informes indiquen que era una bona persona, que pertanyia a la CNT i que fou comissari polític.

Després que la ciutat de Mataró fos ocupada per les tropes franquistes, demanaren informes a l'Ajuntament de Mataró i a la Falange per completar la informació del seu expedient, era un requisit normal en tots els expedients de presoners republicans. Entre altres informes, hi ha el de la fàbrica La Hilandera, en el qual es diu que era una bona persona i molt bon treballador. Segons documents de la família, qui també acredita la seva bona conducta fou Antoni Fàbregas, patró d'una fàbrica de teixits de la ciutat.

El 15 de maig de 1939 va ser traslladat des de la presó de Bilbao a la de Saragossa, on li tornaren a prendre declaració. En aquest moment, també en prengueren a persones veïnes del poble de Valdecado del Terol, on ell va residir durant els combats, la declaració està signada per l'alcalde i dues veïnes. En aquesta declaració, es parla que es va comportar com un bon militar i respectà la gent de dretes, fins al punt que, en certa ocasió, la seva intervenció decidida va fer possible que no les afusellessin.

Abans, però, de l'arribada a Saragossa, va estar hospitalitzat i no va poder anar a declarar fins que pogué caminar amb dues crosses, tot i així, estava molt dèbil. Al final, el 16 de maig de 1939 pogué ser traslladat i fou jutjat el 18 d'octubre de 1939 a Mataró.

En el Consell Militar declararen quatre testimonis. Tots testificaren que era una bona persona i de bona conducta, que havia estat de la CNT, que va marxar voluntari al front republicà i que arribà a ser comissari polític. Va ser condemnat a una pena de sis anys i un dia pel delictes d'*Auxilio a la Rebelión*. Mentre estava a la presó, va demanar commutació de la pena i no li va ser concedida. Finalment, va sortir el 20 de maig de 1944.⁵

Aquest cas és un dels que ens fa reflexionar sobre la «justícia» franquista. Una persona que es demostra que no té cap delictes de sang, ans el contrari, que respectava la gent de dretes. Pel fet d'haver defensat el Govern de la República legalment constituït, fou castigat pel delictes d'auxili a la rebel·lió, quan en realitat qui es va rebel·lar foren els militars franquistes. Realment, era una contradicció molt dolorosa per a tots els qui, com Miquel Carretero, la van haver de patir, una desgràcia afegida a les ferides i mutilacions del seu cos, arran dels bombardeigs en el camp de batalla.

Contràriament, el *Diari de Mataró* del dia 12 de setembre de 1939 informava que els soldats de l'Exèrcit Roig que sortien dels camps de concentració i no tenien cap delictes de sang, no havien de patir. Al mateix temps, alertava les persones de la ciutat que no se'ls havia de menysprear, sempre que no estiguessin acusats d'algun delictes de sang. Pel que explicava el text, molts soldats preferien anar-se'n a un altre poble o zona més llunyana abans que retornar a Mataró, perquè tenien informacions que les autoritats, no pas la gent del carrer, no els tractava tal com es deia a la propaganda de pau i de justícia.

El règim franquista fou molt injust. Si ho comparem amb el que van fer els països guanyadors de la Segona Guerra Mundial, és totalment aberrant, imagineu-vos que haguessin de condemnar tots els qui van anar al front feixista, haguessin quedat sense població i no haguessin tingut prou presons per encabir-los. El que sí van fer els aliats de la Segona Guerra Mundial, fou consells contra els principals dirigents del feixisme i dels camps de concentració nazis. Franco volia eliminar, d'una manera discriminatòria i criminal, tots els enemics que havien quedat després de la guerra. Tant és així, que caigué en una de les contradiccions del sistema, perquè es feren consells de guerra quan aquesta ja havia acabat i constava guanyada des del primer d'abril de 1939. Aquesta «justícia militar» va durar fins al 2 de desembre de 1963, quan es van crear els tribunals d'Ordre Públic, tot i mantenir-se els consells militars per delictes més greus.

Josep Esteban i Martín

Josep Esteban i Martín va ser soldat republicà, lluità a diferents fronts de la Guerra Civil i fou dels considerats desapareguts durant molts anys, fins que la seva família va decidir buscar on havia mort per donar-li el seu acomiadament afectiu. Per tant, aquesta tampoc ha estat una memòria d'un testimoni directe, sinó a partir d'un familiar. En aquest cas el seu nebot, que també es diu Josep Esteban, com el seu oncle.

La família de Josep Esteban sempre va estar preocupada per on havia anat a raure durant el conflicte bèl·lic, però no va fer res fins ben entrat el període democràtic. També ha estat el seu desig de publicar les seves memòries al front republicà, per fer saber a altres familiars que es trobin en aquesta situació que puguin fer el mateix. La família d'un soldat desaparegut a la Guerra Civil, normalment viu sempre més amb l'ansia de poder saber com va morir i on va

Josep Esteban. La mili a Cartagena (1931).

ser enterrat. Aquest aspecte, que per a alguns sembla tan banal, per a la família que ho pateix és molt important.

En Josep Esteban estimava molt el seu oncle, guarda molt records del seu pas per la Cooperativa del Forn del Vidre i de les trobades familiars, en fi, era una persona que, segons ens explica, li va ensenyar molts valors importants de la vida. Per això, un bon dia va decidir fer la recerca per saber on havia mort.

Des de l'any 2003 va posar en marxa una relació de cartes dirigides a diversos organismes per tal d'investigar on podia haver mort. Sabent que era militar, es va demanar informació a l'Archivo General de la Guerra Civil a Salamanca, a l'Archivo General Militar de Ávila i a l'Archivo General Militar de Guadalajara, obtenint una resposta negativa dels tres. Amb la finalitat d'obtenir més dades, va demanar informació a l'Archivo General de la Administración, al Juzgado Togado Territorial núm. 32 i a la Dirección General de Instituciones Penitenciarias, on tampoc es va localitzar cap informació.

La família creia que hauria pogut morir a Belchite; per aquest motiu, es va escriure facilitant totes les dades a l'Ajuntament i al Registre Civil d'aquesta població, obtenint-ne també una resposta negativa. Ja no sabia què fer i es va dirigir al Patronato de la Fundación de la Santa Cruz del Valle de los Caídos, on

durant els anys cinquanta i seixanta foren traslladades moltes restes de soldats abatuts durant la guerra. Per la informació que tinc sobre el Valle de los Caídos, els soldats que hi van enterrar no foren exclusivament de l'exèrcit franquista. Per les investigacions de la Comissió per a la localització de fosses de la Generalitat de Catalunya, es desprèn que no tots eren militars, també hi havia civils. Segons aquestes investigacions, hi havia uns quaranta mil cossos de republicans i uns quaranta mil feixistes morts en la Guerra Civil exhumats per Franco i traslladats al Valle de los Caídos. Molts d'ells eren originaris de Lleida, Tremp i la Pobla de Segur. Fins fa ben poc, no se sabia res de bona part dels cadàvers que, entre el 1958 i el 1964, varen arribar, per ordre del general Franco, per ser enterrats a la cripta que s'amaga sota la creu.⁶

Al cap d'un temps, van recórrer al Memorial Democràtic i al Departament d'Interior de la Generalitat de Catalunya. Així doncs, Josep Esteban i Martín, oncle de Josep Esteban i Castellà, va passar a formar part del cens de combatents a la Guerra Civil desapareguts de la Generalitat de Catalunya. Això va ser el 27 de febrer de 2004 i, a partir d'aquí, aquest departament va començar a buscar i a indagar on podia estar mort.

En principi, semblava que no trobaven on fou ferit o mort i enterrat, però, posteriorment, es va seguir indagant i es trobà que les restes del seu cos estaven en una fossa comuna del cementiri de Guiamets. Qui va fer la recerca va ser Juli Cuéllar, responsable del Departament de Desapareguts i de les Fosses de la Guerra Civil i el Franquisme, de la Direcció General de la Memòria Democràtica.

Seguidament, en Josep Esteban es va posar en contacte amb Francesc Rubio, alcalde d'aquesta població, que el va informar que tenien una placa amb tots els noms dels soldats enterrats a l'entorn de la fossa i que en aquest llistat hi havia el seu oncle.

El certificat que li va facilitar l'Ajuntament diu que «el soldado José Esteban, perteneciente a la 13 brigada.- Transmisiones, ha fallecido en el día de la fecha a consecuencia de las heridas de guerra que sufría... Y para que conste y surta los efectos correspondientes, expido el presente que firmo y sello con el de este Tren Hospital en Guiamets a treinta y uno de julio de mil novecientos treinta y ocho». Signa el responsable de la Jefatura de Sanidad Militar Servicios de Evacuación y Transporte. Tren Hospital nº 12.

La família va tenir una satisfacció molt gran, com només ho poden valorar les que s'hi han trobat i tots aquells que aposten per la democràcia en tots els sentits. A Josep, li van fer un recordatori amb una fotografia que diu: «...Vull fer-te saber que la teva mare i els teus germans et van buscar, recordar i estimar fins a l'últim sospir de la teva vida. Tu, tiet Josep, vas col·laborar a ensenyar-me com ha de ser una família unida. Has estat sempre dintre el meu cor i el de la meua família. Gràcies a tot el poble de Guiamets per la seva humanitat i a la tasca de la Generalitat de Catalunya».

El febrer de 2010 Juli Cuéllar, en nom del departament abans esmentat, li envià un escrit amb tot un historial dels moviments de la 13a Brigada (Mixta-Internacional) a la qual pertanyia Josep Esteban i Martín.

Pel que es diu en aquest informe, sembla que va ser ferit en els combats de l'ofensiva republicana fallida sobre Gandesa. També s'hi descriu el trajecte que va seguir la XIII Brigada Internacional Donmbrowski. Diu que «s'organitzà el desembre de 1936 entre els pobles de Tarazona de la Mancha (Albacete), Villanueva de la Jara (Conca) i Quintanar del Rey (Conca), amb els batallons "Luis Michel", "Txpàiev", "Henri Vuillemin" i una companyia balcànica».

«El 2 de desembre de 1936 sortí d'Albacete, en direcció al front de Terol... el 12 de febrer, la XIII brigada arribà al front de Málaga, tot intentant, sense èxit, reconquerir Motril (Granada)... Posteriorment, es dirigí cap a Sierra Nevada... El 27 de març de 1937, molt castigada per les baixes temperatures, la XIII brigada fou retirada de l'avantguarda.»

Després va estar als fronts d'Extremadura i Còrdova, obtenint diversos èxits en les batalles i, posteriorment, retornaren a la base d'Albacete. També va col·laborar en la defensa de Madrid, on va ser dissolta.

«La XIII brigada el 4 d'agost de 1937 es transforma en la nova brigada XIII BL amb els batallons "Dombrowski", "Palafox" i "Rakosi". El dia 25 d'agost fou enviada al front de la batalla de Belchite. La seva missió era prendre Villanueva del Gállego, fet que aconseguiren, però quan estaven a quatre quilòmetres de Saragossa fou detinguda pels contraatacs de les forces franquistes i romangué durant tres dies en un terreny pla, sense proteccions, sota el foc de l'artilleria franquista. Això suposà enormes pèrdues humanes i materials de la unitat. L'11 d'octubre de 1937 la unitat fou llançada de nou a l'atac de Fuentes del Ebro, però l'operació va fracassar».

El 3 de febrer foren enviats al front d'Extremadura i el 10 de març la unitat ja s'havia traslladat al front d'Aragó. L'ofensiva franquista trencà el front de Belchite i provocà el seu enfonsament. La conseqüència fou una retirada desordenada cap a diferents pobles de Terol, fins que arribà a Casp, on el comandament intentà organitzar la seva defensa i, sense possibilitat de ser reorganitzada, fou destinada a la defensa de Lleida, tot i que no pogué evitar la caiguda de la ciutat. Posteriorment, va ser enviada a defensar el front de l'Ebre. Fou aquí on se'l ferí i, tot i l'assistència d'un hospital de campanya, no pogueren salvar-lo.

La narració del procés que va fer la XIII brigada en el transcurs de la Guerra Civil és un autèntic document històric, però, el més important, és que ajudà la família a fer-se la idea del que va fer i com va viure aquest episodi Josep Esteban i Martín. La família i, concretament, el seu nebot Josep Esteban, se senten molt satisfets de tot el treball de la Generalitat i de Juli Cuéllar com a responsable.

Aquest és un cas, com tants d'altres, que evidencia que la família es podia passar mitja vida buscant un familiar mort, sense que hi hagués cap organisme que se'n fes responsable. La Llei de Memòria Històrica i la de les Fosses Comunes ha millorat aquest duríssim camí. És ben evident que en la història de la humanitat tothom té necessitat d'enterrar els seus morts i de redimir-los amb el seu record i això no es pot negar a ningú, ni als guanyadors, ni als perdedors d'una guerra. És de justícia democràtica!⁷

CONCLUSIONS GENERALS

La Guerra Civil va ser l'episodi més dramàtic que visqué el nostre país al segle xx. La revolta d'una part de l'exèrcit contra la Segona República, va obligar aquesta a defensar-se durant tres llargs anys, en què es va decidir la sort de la democràcia. El malaurat triomf del franquisme va tallar les aspiracions de llibertat i progrés socials que s'havien iniciat en aquest període, i no es van recuperar fins a l'aprovació de la Constitució i l'Estatut d'Autonomia.

Si bé és cert que les primeres setmanes del conflicte bèl·lic es van veure enfosquides per la crema incontrolada d'esglésies, la destrucció de símbols que fins llavors havien representat el poder, la submissió de les classes subalternes vers els estaments dominants i l'assassinat incontrolat de gent considerada conservadora i favorable a l'aixecament militar, el final, però, el marcà la barbàrie dels bombardejos sobre una població castigada per una guerra massa llarga, amb la finalitat, en la majoria dels casos, d'atemorir i preparar l'entrada triomfal de les tropes feixistes a les diverses poblacions.

I, si amb això no n'hi hagués hagut prou, tal com manifesten els nostres testimonis que han sobreviscut la catàstrofe militar, els vençuts foren rebuts amb una forta repressió criminal, que no només afectà la gent de la rereguarda, tal com expliquen els nostres testimonis, sinó també els que lluitaren en el front republicà. Com a vençuts, foren castigats a camps de concentració, batallons de càstig, consells de guerra i presó, sense comptar els que van marxar a l'exili i van anar a raure als camps d'exterminació nazi.

Aquestes represàlies no acabaren el dia 1 d'abril de 1939, quan es donà per finalitzada la guerra, sinó que es continuà castigant els vençuts durant tota l'època franquista i, en especial, entre 1939-1944, període dels consells de guerra sumaríssims per a tota la gent implicada en la defensa de la República i de la Generalitat de Catalunya. Durant tot el franquisme, la pena de mort fou una condemna vigent i activa de la dictadura militar. Després dels anys quaranta, la repressió va anar dirigida a tots els que defensaven la recuperació de les llibertats democràtiques al nostre país. Per tant, la pau que es predicava va ser només una fal·làcia, en realitat, fou un perllongament de la guerra, ja que no es va fomentar ni la reconciliació ni el perdó.

Per últim, voldríem que la narració dels testimonis pogués col·laborar en documentar, des de la història local de la nostra ciutat, la transcendència tant de la guerra com de les conseqüències que se'n deriven, en remeto a la memòria de la repressió dels vençuts quan poden tornar a casa seva. També aspirem, amb aquesta comunicació, a ampliar la memòria col·lectiva de testimonis en pro de la memòria democràtica a Mataró.

Margarida Colomer i Rovira
Historiadora

NOTES

- 1.- JOSEP XAUBET, col·laborador en l'apartat del front del llibre *Imatges 1936-1939*, *El Punt* (2007), 48-49.
- 2.- VÍCTOR HURTADO, ANTONI SEGURA i JOAN VILLARROYA, *Atles de la Guerra Civil a Catalunya*. Centre d'Estudis Internacionals i Universitat de Barcelona, Edicions DAU (primavera del 2010), 12.
- 3.- VILLARROYA i altres, *Op. cit.*, 16 i 17.
- 4.- Síntesi de l'entrevista realitzada a Emili Amorós i Ballester, entre el 3 de maig i el 17 de juny de 2010.
- 5.- Arxiu Tribunal Militar Tercero. Sumari 15.951. Entrevista amb el seu nét David Carretero. Agost del 2007 i agost del 2008.
- 6.- CRISTINA MASANÉS, «Republicans enterrats al Valle de los Caídos», *Revista Sàpiens*, núm 31, maig 2005.
- 7.- Entrevista a Josep Esteban i Castellà, 25 de novembre de 2009.